

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ТАРЫХ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ИСТОРИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. HISTORY

e-ISSN: 1694-867X

№1(4)/2024, 208-217

УДК: 93/94

DOI: [10.52754/1694867X_2024_1\(4\)_26](https://doi.org/10.52754/1694867X_2024_1(4)_26)

КОКОН ХАНДЫГЫНЫН ДООРУ ЖАНА АНЫН ЗАМАНДАШЫ ПОЛОТ ХАН

ЭПОХА КОКАНДСКОГО ХАНСТВА И ЕЕ СОВРЕМЕННОК ПУЛАТ-ХАН

THE ERA OF THE KOKAND KHANATE AND ITS CONTEMPORARY PULAT KHAN

Каана Айдаркул

Каана Айдаркул

Каана Aydarkul

т.и.д., профессор, И.Арабаев ат. КМУ

д.и.н., профессор, КГУ им. И. Арабаева

Dr. Professor, KSU named after I. Arabaeva

akaana@yandex.ru

Г.К. Алыкулова

Г.К. Алыкулова

G.K. Alykulova

т.и.д., доцент, И.Арабаев ат. КМУ

д.и.н., доцент, КГУ им. И. Арабаева

Associate Professor, KSU named after I. Arabaeva

alykulova1973@mail.ru

КОКОН ХАНДЫГЫНЫН ДООРУ ЖАНА АНЫН ЗАМАНДАШЫ ПОЛОТ ХАН

Аннотация

Кыргыз элинин тарыхын чет элдик баскынчыларга каршы дайыма күрөшүп келген күрөштүн тарыхы десек болот. Кокон хандыгынын доору Кыргызстандын тарыхындагы эң оор жана трагедиялуу учур болгон. Негизги калк байлар менен манаптардын жана кокондук чиновниктерден кош эзүүнү башынан өткөргөн. Бул мезгил көптөгөн стихиялуу куралдуу көтөрүлүштөр менен мүнөздөлөт. Эл бир эмес, бир нече жолу боштондук үчүн күрөшкө көтөрүлүп, биринин артынан бири чыккан элдик көтөрүлүштөр менен коштолгон: 1845-жылдагы кыргыздардын Оштогу көтөрүлүш, 1862-жылы Алайда Алымбек баштаган элдик толкундоолор, Пулат хан баштаган көтөрүлүштөр. Макалада сөз кылынгандай, көтөрүлүш кыргыз элинин эркиндикке болгон эркин, эгемендүүлүккө умтулуусун көрсөттү. Ал эми Пулат хан атанган Исхак Хасан уулу эр жүрөк ар кырдуу инсан болгон. Анын ишмердиги кыргыз тарыхынын бир бөлүгү жана улуттук эс-тутумга татыктуу жана адилеттүүлүк үчүн жана зулумга каршы күрөштүн символу болуп калды.

Ачык сөздөр: Кыргызстандын тарыхы, Кокон хандыгы, Полот хан баштаган элдик көтөрүлүш, Полот хандын өмүр баяны

ЭПОХА КОКАНДСКОГО ХАНСТВА И ЕЕ СОВРЕМЕННОМУ ПУЛАТ-ХАНУ

THE ERA OF THE KOKAND KHANATE AND ITS CONTEMPORARY PULAT KHAN

Аннотация

Историю кыргызского народа можно назвать историей борьбы против иноземных угнетателей. Время Кокандского ханства было в истории Кыргызстана самым тяжелым и трагичным. Народ испытывал двойной гнет со стороны своих баев и манапов и со стороны кокандских чиновников. Этот период характеризуется многочисленными стихийными вооруженными выступлениями. Не раз народ поднимался на борьбу за свое освобождение, народные восстания вспыхивали одно за другим: Ошское восстание кыргызов 1845 г., народное волнение 1862 г. под предводительством Алая Алымбека, восстание под предводительством Пулат-хана.

Abstract

The history of the Kyrgyz people can be called the history of the struggle against foreign oppressors. The time of the Kokand Khanate was the most difficult and tragic in the history of Kyrgyzstan. The people experienced double oppression from their baes and manaps and from Kokand officials. This period is characterized by numerous spontaneous armed uprisings. More than once the people rose up to fight for their liberation, popular uprisings broke out one after another: the Osh uprising of the Kyrgyz in 1845, the popular unrest in 1862 led by Alay Alymbek, the uprising led by Pulat Khan. As stated in the article, the uprising demonstrated the desire for freedom and independence of the Kyrgyz people. And the son of Ishak Hasan, whose name was Pulat Khan, was a brave and versatile man. His activities are part of the history of Kyrgyzstan, worthy of national memory and have become a symbol of the struggle for justice and against oppression.

Ключевые слова: История Кыргызстана, Кокандское ханство, народное восстание под предводительством Пулат-хана, биография Пулат-хана.

Keywords: History of Kyrgyzstan, Kokand Khanate, popular uprising led by Pulat Khan, biography of Pulat Khan.

Кыргыздардын аймагы чет элдик басып алуучулар тарабынан бир нече жолу басып алынган. Кыргыздар бир нече жолу баскынчыларга көз каранды болуп калган. Бирок кыргыз эли ар дайым баскынчыларга туруштук берип келген. Кыргыз элинин баатырдык өткөн жолун, анын эркиндикти сүйгөн каада-салттарын изилдөө азыркы күндөгү Кыргызстандын тарыхынын маанилүү маселеси.

Албетте, Кыргыз тарыхындагы орчундуу барактарды ээлеп турган, кыргыз өзбек тарыхчылары тарабынан орток мамлекет атанган Кокон хандыгынын түзүлүшү, калыптанышы көптөгөн тарыхый маалыматтардагы жана ошол мезгилдеги окуялардын иликтениши менен кыргыздын белгилүү тарыхый инсандары Кокон хандыгын башкарууга түздөн-түз аралашканын, негизги күч катары Фергана өрөөнүндө Кокон хандыгын түптөлүшүнө түздөн-түз өзүнүн салымын кошуп келгендигин изилдөөлөрдө чагылдырылып жатат. Бул пикирди жана ушул иликтөөгө түзмө-түз байланышы бар тарых илимдеринин доктору, профессор Ташманбет Кененсариев, Кыяз Молдокасымов, Дөөлөтбек Сапаралиев жана башка көптөгөн тарыхчылар өздөрүнүн эмгектеринде Кокон хандыгы кыргыз, өзбек, кыпчак, тажик элдеринин орток мамлекети экендигин тастыктап жазып келишкен [17-19].

Ооба, бирок, XVIII кылымдын экинчи жарымында кыргыз жерлери Кокон хандыгынын калыптанышы менен Кокон феодалдык мамлекетинин карамагына өткөн [1].

Кокон хандыгы кулчулуктун элементтери бар чыгыш деспотизминин типтүү үлгүсү бар экендигин айгинелеген хандык жана мында мамлекеттик бийлик абсолюттук, чексиз монархиянын айкын белгилери менен мүнөздөлгөн. Кокон хандарынын Кыргызстанга үстөмдүк кылган мезгили кыргыз элинин тарыхындагы эң караңгы мезгилдердин бири.

Бул тууралуу кыргыз элинин тарыхында Кокон доорун изилдеген белгилүү тарыхчылар В.Плоских менен Ж.Жолдошова минтип жазышкан: «Бул мезгил элдин эсинде ырайымсыз эзүүнүн жана ээнбаштыктын жана мыйзамсыздыктын, үмүтсүз муктаждыктын кара сызыгы катары чагылдырылган. Бирок элдин эсинде кыргыздардын Кокон моюнтуругуна каршы баатырдык күрөшүнүн үлгүлөрү кылдаттык менен сакталып калган, алар намыскөй, эркиндикти сүйгөн эл эч качан бөтөн эзүүгө чыдабаганын, эзүүчүлөргө каршы көтөрүлүштөрдү биринин артынан бири көтөрүп чыкканын күбөлөндүргөн» [2, б. 52].

Ошол мезгилдин күбөлөрү, ошол замандын жарандары Кокон хандыгын мүнөздөп, «анын тарыхы кыпчактардын жана кыргыздардын тынымсыз көтөрүлүштөрүнүн сериясы» деп белгилешкен [3].

Мисалга алсак, кокондук автордун “Тухфат ат-таварих-и хани” деп аталган эмгегинин бөлүмдөрүнүн бир бапында “Кокон мамлекетиндеги баш аламандыктар жана толкундоолор жөнүндө бөлүм” («Глава о смуте и волнении в государстве Коканд») деп аталат.

Бул мезгил көптөгөн стихиялуу куралдуу көтөрүлүштөр менен мүнөздөлөт. Кыргыздын көчмөн уруулары эң тынчыбаган жана коркунучтуу элемент катары эсептелип, алардан коркуп, аларды аёосуз басууга аракеттерди кылышкан.

Ошентип, Кетмен-Төбөнүн тарыхын сурөттөп баяндаган П.Ф. Резник, жергиликтүү тургундар «хан бийлигине каршы бардык кыргыз уруулары биригип жатканда алардын арасында дайыма баш аламандык болуп, ханга өзгөчө баш ийгиси келбей толкундоолор болуп турган» деп жазган [4, б. 65].

Ал эми, Генерал М.Д. Скобелев согушчандыгы менен өзгөчөлөнүп, көчмөндөргө тиешелүү жашоосунун кол жеткизсиздигинен пайдаланган кыргыздар «мезгил-мезгили менен... ханга каршы көтөрүлүп турган» деп жазган [5].

Түркстан генерал-губернатору П.Кауфман 1975-жылы декабрда согуш министри Милютинге мындай деп жазган: «Кокон хандыгынын тарыхы кыпчактардын жана кыргыздардын тынымсыз көтөрүлүштөрүнүн бүтүндөй бир сериясын жана Кокон хандыгынын мамлекеттик бийлигинин бул тынчы жок анын калкынын элементи менен күрөшүн жана күрөшкөндүгүн билдирет.» [6].

Француз саякатчысы жана түркологу Реми Дор белгилегендей, «Кокон ханынын жана Кашкар эмиринин номиналдык бийлиги кыргыздар тарабынан салыштырмалуу түрдө таанылган. Алар ээн-эркин кыдырып, көчүп - конуп жүрүшкөн, тигил же бул аймакка ким ээлик кылаарын такыр ойлобой, эч иштери да болбостон, өздөрүн чыныгы кожоюн деп эсептегеп жүрүштү. Алар эч кимге сый-урмат көрсөтүүгө жана кандайдыр бир салыктарды төлөөгө шашылышкан жок, ошондой эле, эгерде аларга кимдир бирөө кандайдыр бир пайданы убада кылганда эч тартынбастан күрөшкө чыгууга дайым даяр болушкан. Демек, алардын репутациясы жортуулдарды сүйүүчү катары аброю бекемделген» деп жазат [7].

Ушуга байланыштуу кыргыз эли бир эмес, бир нече жолу боштондук үчүн күрөшкө көтөрүлүп, биринин артынан бири чыгып турган элдик көтөрүлүштөр: 1845-жылдагы кыргыздардын Оштогу көтөрүлүшү, 1862-жылы Алайдагы Алымбек баштаган элдик толкундоолор, Пулат хан баштаган көтөрүлүш ж.б. атасак болот [8, 9].

Кыргызстандын тарыхы өз элинин эркиндиги жана көз карандысыздыгы үчүн күрөшкөн көптөгөн баатыр инсандарды билет. Андай баатырлардын бири Исхак Хасан уулу (Полот хан) (1844-1876-жж).

Исхак 1844-жылы болжол менен Маргеландык мударринин (дин кызматчысынын) үй-бүлөсүндө туулган. Айылдык мектепти аяктагандан кийин бир канча убакыт медреседе окуган.

1867-жылы атасынын эркине каршы чыгып, окуп жаткан окуусун таштап, бостон урусунун арасына кошулуп отурукташкан. Кыргыздар менен көп кыдырып, көчүп конуп бирге жүрүп, алардын кубанычын, кайгысын жакшы билген. Кыргыз жана өзбек кедейлеринин алсыз, кулчулук позициясы, алардын жакырчылык жана аянычтуу жашоосу, ошондой эле эл массасынын нааразылыгы жана кыжырдануусу, өзгөчө кыйналган элдин Кокон ханынын жана анын жан - жөөкөрлөрүнүн зомбулугуна жана ээнбаштыгына каршы күрөшкө чечкиндүүлүгү молдо Исхактын психологиясына олуттуу таасирин тийгизген.

Ошентип, акыры 1873-жылы кыргыз элинин кокондук басмачыларга каршы көтөрүлүшү чыккан. Кыргыз элинин Кокон хандыгына каршы боштондук кыймылы бүткүл калктын массалык катышуусунун урааны астында өткөн. Көтөрүлүштүн элдик мүнөзүн Түркстан генерал-губернатору Кауфман да моюнга алып, 1875-жылдын 15-сентябрында Аскер министрине жазган катында Кокон көтөрүлүшү бүткүл элдик кыймыл болуп саналат жана падышалык аскер бийликтери күрөшүп жатканын жана бул «Бүткүл Кокон калкынын бизге каршы ачык жалпы көтөрүлүшү» деп түздөн-түз ачык көрсөткөн. [10].

1875-1876-жылдардагы көтөрүлүштү элдик мүнөздө деп орус басмасы да баса белгилеген. Ошол мезгилдеги либералдык «Голос» газетасы 1876-жылдын 16-апрелиндеги (№ 105) санында ушул окуяларга арналган редакциялык макаласында «Күрөш хан же эмир менен эмес, өз эгемендигин коргогон саясий типтерден эмес, элдин кумарлануусу менен жүрүп

жатат жана “калк менен күрөшүү жергиликтүү хандыктардын деспоттору менен күрөшүүгө караганда бир кыйла кыйындыкты туудуруп жатат” деп белгилеген.” [11].

Кээ бир маалыматтарга караганда, Пулат хандын кол алдында 100 миңден кем эмес козголоңчу болгон.

Нааразы болгондордун арасында бир эле кедей дыйкандар гана эмес, көптөгөн кокондук феодалдар да болгон. Алар 1875-жылдын 28-июлунда Түркстан генерал-губернаторуна кат жазып, Кудайяр ханга жасаган аракеттерин, каршы чыгууларын мындайча түшүндүрүшөт: «Кокан калкынан мусулмандар, алардын чоң аталары жана андан аркы да бабалары тарабынан хараж жана танап, ошондой эле шарият белгилеген башка салыктар сыяктуу эле, белгилүү бир тартип менен чогултулган... Улуу Урматтуу Худояр Хан тактыга отургандан баштап эле шарият жолун таштап, белгиленген чектен чыгып кеткен... Эл жаңыланган кыйынчылыкка араң чыдады. Киргизилген жаңычылдыкка калк акыры чыдай албай ар тараптан көтөрүлдү, бирок хан ошондо да буга көңүл бургусу келбей, эзүүнү андан ары күчөтүп жиберди. Хандын мындай аракетин бир нече жолу жумшартууну суранышкан, бирок ал тап такыр макул болгон эмес. Анан акыры эл андан баш тартууга мажбур болду» [12].

Ошол мезгилдин көрүнүктүү адамы Шер-датка баш болуп кыргыз бийлеринин тобу хандын тукумунан бирөөнү таап, кандай болсо да Худаярдын ордуна хан кылып коюуну максат кылышкан.

Салт боюнча хандын тактысына хандын тукумунан чыккан адам гана талапкер боло алмак. Кыргыздын ак сөөктөрү Хан Алимдин (1800-1809) небереси Пулат-бекти тандап, токтолушат. Ал ошол кезде Самарканддагы медреселердин биринде имам болуп турган. Бирок, өз өмүрүнөн коркуп, бул сунуштан баш тарткан.

Эл оозундагы айтылган уламалар боюнча, Ташкентке кайтып келе жаткан делегация, түнөп кетүү үчүн бир йг токтолушкан. Алар токтогон үйдөн сырткы келбети Пулат бекке окшош жигитти жолуктуруп калышат. Бул түштүк кыргыздын ичкилик уруусунун бостон уруусунан чыккан молдо Исхак Хасан уулу болгон.

Исхакты көрөөрү менен, так эле суунун эки тамчысындай Полот Бекке окшош экен деп чечишет. Исхакка Полоттун ордуна полот хан болуп берүү сунушун айтышат. Ал өзүн Алим хандын небереси Пулат хан деп атап, көтөрүлүштү жетектөөгө макул болот.

Айылдардын жашоочулары Пулатты хан деп таанып, өздөрүнө ээнбаштык, зордук-зомбулук көрсөткөн Худоярдын жана анын жан жөөкөрлөрүнүн адилетсиздигине каршы чыгууну каалашкандыгын билдиришет. Өзүн өзү Пулат хан атаган, Исхак Хасан уулу көп узабай ак кийизге көтөрүлүп, ошону менен хандык башкаруучусунун мыйзамдуу укуктарына ээ болгон [13, б. 213].

Кыска убакыттын ичинде ал салтанаттуу түрдө мамлекеттин борбору – Кокон шаарына кирген. Ал өзүнүн санаалаштарынын жана колдоочуларынын жардамы менен мамлекетти расмий түрдө башкара баштаган. Бирок анын жеңиши жана бийликтин туу чокусунда турган күндөрү көпкө созулган жок.

Элдик көтөрүлүш стихиялуу болгон. Ал Кудайяр хандын деспоттук бийлигин кулатууну өзүнүн жакынкы милдети катары койгон, ошол эле учурда кыргыздар хан

тактысына Пулат хандын (Мулла Исхак) талапкерлигин койгон. Бул Кудайяр хандын зулумдугуна каршы күрөшкөн эл массасынын жөнөкөй монархизмин ачык көрсөтүп турат.

Элдин Пулат ханды колдоосу, калктын «жакшы» ханга ишенгендигинен кабар берген.

Ошол кездеги булактардан алынган маалыматтарга караганда, ал кыйла жетишээрлик билимдүү, адамдар менен тил табышууда тажрыйба топтогон, кубаттуу жана жандуу акылы менен өзгөчөлөнүп турган, ал эми ички мүнөзүнүн тайманбастыктыгы, эр жүрөктүүлүгү менен чоң аракеттерди ишке ашырууга жакын болгон.

Исхак Хасан уулу адамдарды мыкты таанып биле алган жана алардын психологиясын жакшы билген. Анын мүнөзүнүн өзгөчөлүктөрүнө бийликке болгон умтулуу, кайраттуулук жана коркпогондук, харизма, адилеттүүлүк, чечкиндүүлүк жана башка көптөгөн оң сапаттар кирет. Анан дагы бир нерсе – максатына карай басып баратканда ар кандай тобокелдүү кадамдарга даяр болгон.

Скобелевдин «Намангам департаментинин ишинин абалы жөнүндө» («О положении дел в Намангамском отделе») (1875-ж. 4-ноябрь) жазууларында Пулат хан абдан катаал, өжөр жана баш ийбеген адам катары сүрөттөлөт. Ал таасирдүү бир адамдын өмүрүн сактап калуу өтүнүчү үчүн атасын өлтүргөнү да айтылат – деп жазылган.

Дагы бир окуя дагы белгилүү. Мурат бекти Пулат хандын тарапкерлери талкалагандан кийин, Полот хандын жигиттеринин коштоосунда Мурат бекти Пулат хандын алдына алып келишет. Пулат хан аны урматтуу конок катары кабыл алып, кийим-кечек тартуулап, эң жакшы жайларды берүүнү буйруган жана ошол эле учурда түндө өлтүрүүгө тымызын буйрук берген. Түн жарымында бир нече атчан байланган Султан Мурат-бекти акырын тоо этектерине алып барып, ошол жерде бычактап өлтүрүшкөн.

Маргеланда Пулат хан өзүнүн көптөгөн каршылаштарын, атап айтканда, Худояр хан менен Насреддин бектин жактоочулары болгон маргеландыктарды өлтүргөн.

Пулат хан Кудайяр хандын 2 уулун, Насриддин хандын бир уулун, ошондой эле Султан Мурад бекти жана анын 8 уулун жана дагы 8300 ферганалыкты өлтүрүүнү буйруган.

Пулат хан өзүнүн Кокон тыйындарын чыгарган. Күмүш монетанын үстүндө араб арибинде: *دالوف دمحم ديس يزاع ناخ* 2222 – “Сейид Мухаммад Фулад хан гази” деп жазылган.

Албетте мындай жазуулар дагы да көп. Бирок, Исхак Хасан уулунун өмүр баянынын көптөгөн деталдары белгисиз бойдон калууда, айрымдары апокрифтик мүнөзгө ээ болуп, өзгөчө ал элдик баатыр жана эл коргоочусу катары сүрөттөлгөндөй көрүнүүдө.

Пулатхандын шериктеринин бири жана эң жакын адамы Ошту көп жылдар бою башкарган Алымбек менен Курманжан датканын уулу Абдылдабек болгон эле. Абдылдабектин эл арасындагы кадыр-баркы абдан жогору болгон. Ал эми Полот хан да өзү кыска убакыттын ичинде абдан популярдуу болуп элдин кадыр-баркына ээ болуп кеткен.

Пулат хан кыргыздардын көтөрүлүшүн Курманжан-Датканын макулдугусуз көтөрүп, жетектеген эмес. Анын үстүнө Курманжан датканын батасы болбосо, Абдылдабек да мындай тобокелге бармак эмес. Белгилей кетсек, Курманжан-Датка расмий түрдө өз позициясын билдирген эмес, бирок Пулатхан менен Абдылдабек баштаган көтөрүлүшкө кошулууну

чечкен алайлык жана оштук кыргыздардын аракеттери мунун баары анын батасы менен болгонун көрсөтүп турат деп айтсак жаңылышпайбыз.

Ошол эле учурда 1875-1876-жылдардагы улуттук-боштондук көтөрүлүштүн жеңилгенинен кийин анын көптөгөн катышуучуларынын өмүрүн сактап калууда Курманжан-Датканын сиңирген эмгеги талашсыз. Анын акылмандыгы орус куралынын күчүн түшүнгөндүгүндө, бул көптөгөн эркиндик үчүн күрөшкөндөрдүн сөзсүз өлүмүнө алып келиши мүмкүн. Ошол эле учурда Курманжан-Датка өзүнө жана оштук кыргыздардын башкаруучуларына жок дегенде номиналдык бийликти сактап калууга аракет кылган.

1875-жылы кыргыздардын Кокон бийлигине каршы көтөрүлүшү элдик кыймылдын масштабына ээ болгон. Бирок ага айрым этаптарда светтик жана руханий дворяндардын өкүлдөрүнүн катышуусу көтөрүлүштүн жалпы элдик мүнөзүн өзгөрткөн жок, анткени анын негизги кыймылдаткыч күчү хандын эзүүсүнө да, аскердик экспансияга да каршы турган кеңири эл массасы болгон. Кыргыздар өзбек дыйкандарынын колдоосу менен Фергананын кыштактарын жана шаарларын ээлеп алышкан. Пулат хандын жетекчилиги астындагы 1875-76-жж. көтөрүлүш Ош, Алай, Кара-Кулжа, Өзгөн, Анжиян жана андан ары хандыктын борборуна чейинки калктын калың катмарларынын кеңири колдоосуна алынган. Худояр хан козголоңчуларга каршы Абдурахман Афтобачи башында турган жазалоочу отрядын жиберген, бирок ал көтөрүлүштү баса алган эмес. 1874-жылы жана 1875-жылдын орто ченинде көтөрүлүшчүлөр менен хандын аскерлеринин ортосунда кагылышуулар болгон. Көтөрүлүштүн бурулуш учуру Кудайяр хандын уулу Насреддин бек (Анжиян башкаруучусу) жана анын бир тууганы Мурат бек (Маргелан башкаруучусу) тарабын колдогон аскер башчыларынын Кудайяр ханга каршы кутум уюштуруусу болгон. Кутум уюштуруучулар аскерлери менен бирге Пулат-бекке кошулушкан. Худояр хан жардам сурап Түркстан генерал-губернаторуна кайрылып, 1875-жылы жайында орус аскерлеринин коргоосу менен Ташкенге качкан. Мурунтадан түзүлгөн келишимге ылайык (Насреддин бей 1875-жылдын 22-сентябрында козголоңчулардан тымызын түрдө Түркстан генерал-губернатору К.П.Кауфман менен келишим түзүп, өзүн Россиянын вассалы деп тааныган) орус аскерлери кокондук аскерлерге жардамга келген. Бул күрөштө Пулат хан жана анын аскерлери падышалык аскерлердин алдыга жылуусуна каршы турууга аракет кылышкан, бирок жеңилип, көтөрүлүшчүлөрдүн калдыктары менен тоону көздөй качышкан.

Биз сөз кылып жаткан Полот хан жетектеген көтөрүлүш эки этапта өткөн. Алардын биринчиси 1873-жылдын эрте жазынан берки убакытты камтыган, б.а. көтөрүлүштүн башталышынан 1875-жылдын июлунун ортосуна чейинки мезгил. Бул этапта көтөрүлүштүн негизги катышуучулары хандыктын түштүк жана түштүк-чыгыш аймактарын мекендеген көчмөн жана жарым көчмөн кыргыздар болгон. Аларды мурунтадан эл ар кандай толкундоолордо бирге болуп келген өзбек жана тажик дыйкандары да колдошкон. Өзбек жана тажик кыштактары менен шаарчалары көтөрүлүшчүлөр тарабынан басылып алынганда, жергиликтүү тургундар, көтөрүлүшчүлөргө кошулуп, алар менен бирге Кокон ханына жана аны курчап турган феодалдарга каршы активдүү күрөш жүргүзүшкөн.

Бул этапта көтөрүлүшчүлөр, атап айтканда, кыргыздар хан башында турган кокондук басмачыларга каршы күрөшүп, Россиядан жардам жана колдоо сурашкан. Алар орус бийлигинин камкордугун алууга аракет кылып, аларга бир нече жолу кат менен кайрылып, өз өкүлдөрүн жиберешкен. Жогруда макалада келтирилген формадагы каттарды да

жазышкан. Ал тургай, алар Орусиянын курамына кабыл алуу каалоолорун билдиришкен. Бирок падышачылыктын өкүлдөрү Кокон ханынын бийлигин жана аны курчап турган феодалдарды колдоп, көтөрүлүшчүлөрдүн бул өтүнүчтөрүнө оң жооп беришкен эмес. Бул этапта көтөрүлүш массалык мүнөзгө ээ болсо да, али кулачын кеңири жайылта элек болчу. Болгону Кыргызстандын түштүк бөлүгүн жана Кокон хандыгынын өзүнүн айрым аймактарын камтуу менен чектелип турган. Бул мезгилде козголоңчул аракеттерге негизинен элден чыккан адамдар жетекчилик кылышкан. Көтөрүлүштүн биринчи этабында жалаң Кокон ханына жана анын айланасындагы феодалдык дворяндарга каршы багытталган учуру болчу.

Ал эми көтөрүлүштүн экинчи этабы 1875-жылдын июлунун экинчи жарымын 1876-жылдын февраль айынын ортосуна чейин, б.а. көтөрүлүш аяктаганга чейинки мезгиди камтыган.

Көтөрүлүштүн экинчи этабы өзгөчө кеңири масштабга ээ болуп жана мурун болуп көрбөгөндөй массалык көтөрүлүүгө алып келген. Көтөрүлүш Кыргызстандын түштүк аймагын, Кокон хандыгынын бүт аймагын, ошондой эле, Россиянын курамына жакында эле кирген айрым облустар менен шаарларды да өз кучагына камтыган. Ага Кокон хандыгынын жана ага баш ийген элдердин жергиликтүү калкынын кеңири катмарлары активдүү катышкан. Бул этапта көтөрүлүш феодалдык хандын эзүүсүнө жана анын колдоочусу жана коргоочусу – падышалыкка каршы өзбек, кыргыз жана тажик эмгекчилеринин биргелешкен аракетине айланган.

Көтөрүлүш өзүнүн антифеодалдык маңызын жоготпой туруп, антиколониялык мүнөзгө ээ болгон. Анын найзасынын учу акырындык менен падышалык өкмөткө каршы багытталган, ал өзүнүн колониялык кызыкчылыктарын жетекчиликке алып, кулатылган Кокон хандарын ачык коргоого алып, көтөрүлүштү басууга аскерлерин жиберген. Экинчи этапта, атап айтканда, август айынан баштап көтөрүлүш белгилүү бир деңгээлде диний өң-түскө ээ болгон, бирок ал көтөрүлүштүн мүнөзүнө таасир этип, аны антироссиялык багытка багыттай алган эмес.

Бул этапта феодалдык ээликтердин бир катар өкүлдөрү өздөрүнүн жеке кызыкчылыктарын көздөп, көтөрүлүшкө кошулушкан. Алардын айрымдары көтөрүлүшкө жетекчилик кылууга жетишкен. Бирок алар көтөрүлгөн элдин нааразылыгын өздөрүнүн жеке кызыкчылыгы үчүн пайдаланууну каалашканы менен иш жүзүндө ал мүдөөсүнө жетишкен жок. Анткени, 1873 – 1876 - жылдагы Пулат хан баштаган көтөрүлүш антифеодалдык көтөрүлүш болуп башталып ал элдик боштондук көтөрүлүш катары уланган.

1876-жылы 18-февралдан 19-февралга караган түнү жарадар болгон Пулат ханды өзүнүн феодалдык жолдоштору кармап алып, падыша бийлигине өткөрүп беришкен.

Пулат хандын образында падыша бийлиги улуттук-боштондук көтөрүлүштүн жетекчисин гана эмес, элдешкис душманды да көргөн. Ошондуктан Түркстан генерал-губернатору Кауфман Полот хандын дароо дарга асууга жана аны падыша бийлигине өткөрүп бергендерге айкөлдүк менен сыйлык берүүгө буйрук берген.

Полот хан жана анын айрым жолдоштору аскердик сот тарабынан Маргелан базарынын аянтында дарга асууга өкүм кылынган.

Падышалык өкмөттүн өкүлдөрү Пулат ханды эл алдында өлүм жазасына тартууну чечишкен жана ошону менен чогулгандарды коркутуп, мындан аркы аракеттерге бөгөт коюшкан. Бул

үчүн 1-март күнү эртең менен Маргеландын жана анын тегерегиндеги кыштактардын жашоочуларынан бир нече миң кишини чогултуп аянтка кууп келишкен.

1876-жылы 1-мартта Маргелан шаарынын аянтында ал алдамчы деп табылып, дарга асылган. Пулат хан элдин татыктуу улуттук баатыры уулу катары курман болгон. Козголоңчулардын лидери ошол кезде болгону 32 жашта болчу. Аянтка элге жык толгон. Көптөр ыйлап, аза күтүү менен акыркы сапарга Полот ханды узатышкан. Исхак колго түшүп, эл алдында дарга асылгандан кийин гана элдик көтөрүлүш басаңдай баштаган.

«Кыргыздын Пугачеву» - Пулат хан элдин эсинде эзүүчүлөргө каршы коргоочу, өз элинин эркиндиги үчүн күрөшүүчү катары сакталып калган [14, 15]. Исхак Хасан уулу жаркын, ар кырдуу инсан болгон. Анын иш-аракеттери кыргыз тарыхынын бир бөлүгү болуп эсептелет жана улуттук эс-тутумга татыктуу.

Көтөрүлүштүн жетекчиси катары Пулат хандын ишмердүүлүгү жөнүндө кыргыз фольклорунда да чагылдырылган жана анын эрдиктери эске алынган. Анда ал коркпогон, эр жүрөк, чечкиндүү эл башчысы катары сүрөттөлөт [16]. Пулат хандын образы көркөм адабиятта да чагылдырылган.

Кыргыз ССРинин эл жазуучусу, Кыргыз Республикасынын баатыры, биринчи даражадагы “Манас” ордени жана “Даңк” медалынын ээси, легендарлуу парламенттин депутаты Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” романында Пулат хан даана чагылдырылган. Анткени жазуучунун бул ысымды тарыхый романда келтириши анын Аксы району менен байланышынын аркасында десек жаңылышпайм.

Ооба, Пулат хан баштаган көтөрүлүш өз максатына жетпей жеңилүү менен аяктаганы менен тарыхый мааниси өтө чоң. Себеби көтөрүлүш элдин коомдук ан-сезимдүүлүгүнүн өсүшүндө белгилүү бир ролду ойной алды. Бул көтөрүлүш эзилген эл менен эзүүчү тараптын ортосундагы социалдык карама-каршылыктарды дагы даана жана терең ачып берди, карапайым массанын таптык таламдарын жакшыраак түшүнүүсүнө, жергиликтүү феодалдардын, ошондой эле падышалык чиновниктердин чыныгы жүзүн даана көрүүгө мүмкүндүк берди. Ал падышалык баскынчыларга олуттуу сокку урган жана акыры объективдүү түрдө Кокон хандыгынын жоюлушуна жана анын аймагынын, анын ичинде Кыргызстандын түштүк бөлүгүнүн Россияга күч менен кошулушуна алып келген. Бул көтөрүлүш бул жерде падышалык Россиянын эң катаал колониялык режими орногонуна карабастан түштүк кыргыздарын Кокон үстөмдүгүнөн бошоткон. Акыр аягы объективдүү түрдө Кокон хандыгынын жоюлушуна жана анын Россияга кошулушуна алып келген.

Жыйынтыктап айтканда, Пулат хан жетектеген көтөрүлүш кыргыз элинин эркиндикке болгон эркин, эгемендүүлүккө умтулуусун көрсөттү.

Көтөрүлүштүн түпкү максаты Россияга кошулуу болбосо да, кыргыз элинин өз тагдырын өзү чечкен жолундагы маанилүү кадам болду.

Ал эми Пулат хандын ишмердүүлүгү адилеттүүлүк үчүн жана зулумчулдукка каршы күрөштүн символу болуп калды.

Колдонулган адабияттар

1. Плоских В. М. Кыргызы и Кокандское ханство: Собр. науч. трудов: В 2х т. / В.М. Плоских. — Б.: КРСУ, 2014.
2. Плоских В., Джолдошова Ж. Курманджан – Алайская царица. Эпоха глазами современников и потомков: Исслед. Эссе. Материалы, Документы / В.М. Плоских, Ж. Джолдошова. – Б., 2011. – 416 с.
3. ЦГВИА, ф. ВУА, д. 6886, л.2.
4. Резник П.Ф. Кетмень-Тюбе в 1899 году, с. 65.
5. ЦГВИА, ф. ВУА, д. 6884, л. 137.
6. ЦГА КР, ф.77, оп. 1, д. 1, л.9.
7. Dor R. Contribution a l'etude des Kirgiz ... Гл. III.
8. Хасанов А. X Народные движения в Киргизии в период Кокандского ханства / А.Х. Хасанов. — М.: Наука, 1977. —95с.
9. Усенбаев К У. Народные движения Средней Азии в XIX веке: (По материалам Южного Кыргызстана) / К.У. Усенбаев. — Бишкек-Ош: Фонд гражд. развития, 1998. — 153 с.
10. ЦГИА УзССР, ф. 715, д. 63, 1875, док. 344.
11. Туркестанский сборник. –Т.154, с. 76-83.
12. ЦГВИА.ВУА, д. 6877, лл. 88-89. Перевод коллежского советника А. Вейнберга, ЦГА УзССР, ф. 715, д. 63, 1875, док. 161.
13. Наливкин В. Краткая история Кокандского ханства / В. Наливкин. – Казань, 1886. – С. 213.
14. Газиев А. Пулат-хан: Ист. повесть / А. Газиев. – Б.: Илим, 1995. – 212с.
15. Пулат хан (Исхак Хасан-уулу) //Наш Кыргызстан: Попул. ист. энцикл.— Б., 2004. —С. 191-192.
16. Ноокаттын тарыхый матераилдары. Собрал Мифтяков К. Фонды НАН Кыргызской Республики, инв. № 380 (209), л. 52.
17. Мамажонов, А. Строительство ирригационной системы во время Кокандского ханства / А. Мамажонов, А. А. Алишеров, С. А. у. Собиров // Вестник Ошского государственного университета. История. – 2022. – № 1. – С. 56-60. – DOI 10.52754/1694867X_2022_1_7. – EDN NYFCVG.
18. Кадыров, А. А. Фергана чөлкөмүндөгү азаттык үчүн күрөштөр: 1916-жылдагы Баткен аймагындагы саясий абал / А. А. Кадыров, К. А. Таиров // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 3. – P. 164-171. – DOI 10.52754/16947452_2021_2_3_164. – EDN XBХIEV.
19. Тайиров, М. М. Кыргызстандын Түштүк-батыш чөлкөмүндөгү Абдыкайым эшендин, молдо Шараптын жана молдо Абдыкадырдын агартуучулук иштери (XIX-кылымдын экинчи жарымы - XX-кылым) / М. М. Тайиров, Н. М. Тайирова, О. М. Мусаев // Вестник Ошского государственного университета. – 2020. – No. 2-4. – P. 86-99. – EDN ROOQNA.